

І.С. Рев'яков, науков. співробітник
К.М. Скулкіна, ст. судовий експерт

Донецький НДІ судових експертиз,

ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У СУДОВІЙ МИСТЕЦТВОЗНАВЧІЙ ЕКСПЕРТИЗИ

У статті визначені та проаналізовані критерії художнього, історичного, етнографічного та наукового значення як суттєвих властивостей культурних цінностей.

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей”, до культурних цінностей відносяться “об’єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України” [1].

Як бачимо, той чи інший об’єкт дослідження при вирішенні питання щодо віднесення його до категорії культурної цінності повинен мати одну з наступних властивостей, а саме: 1) художнє, 2) історичне, 3) етнографічне або 4) наукове значення. При цьому, частина з цих властивостей (окрім історичного значення та частково наукового) у тексті Закону є невизначеною, що значною мірою ускладнює роботу судового експерта-мистецтвознавця. Це пов’язано, насамперед, з тим, що основним “гносеологічним змістом судово-експертної діяльності є інтерпретація як форма дослідження об’єктів судової експертизи” [2, с. 66]. Під час дослідження того чи іншого об’єкту з метою вирішення питання щодо віднесення його до категорії культурних цінностей, експерт-мистецтвознавець повинен проаналізувати, чи має досліджуваній об’єкт перелічені властивості, тобто констатувати наявність або відсутність зазначених властивостей у об’єкта дослідження та відпо-

відно до його якісних та кількісних характеристик проінтерпретувати значення притаманних йому властивостей.

Однак для того, щоб встановити наявність або відсутність певних властивостей, необхідно спочатку визначити самі ці властивості, а визначити їх можна за допомогою присутності або відсутності певних суттєвих ознак, притаманних даним властивостям, тобто за присутністю або відсутністю критеріїв їх визначення. Слід зауважити, що на даний час дані критерії не розроблені та законодавцем (окрім критеріїв історичного та частково наукового значення) не встановлені. Спробуємо визначити ці критерії, що дозволить при проведенні мистецтвознавчого дослідження об'єктивно вирішувати питання щодо віднесення того чи іншого об'єкту до категорії культурних цінностей.

Задля досягнення поставленої мети розглянемо кожну із властивостей окремо. Однак передусім зазначимо, що важливою рисою перелічених властивостей є значення, яке може бути визначено тим, що саме становить певну цінність об'єкта дослідження, тобто робить його значущим, а саме унікальним та неповторним, що пов'язано з відсутністю у об'єкта дослідження характеристик масового промислового виробництва та, відповідно, типізованості та тиражованості.

Художнє значення. В своєму загальному сенсі художність становить собою основну особливість мистецтва, що відрізняє його від інших форм відображення і пізнання життя (наприклад, наукового). Для поняття художнього принципівими є наступні компоненти: 1) художнє — це властивість твору мистецтва, 2) художнє — це вимога до твору мистецтва, 3) художнє — це джерело сприйняття твору мистецтва, 4) художнє — це джерело виникнення твору мистецтва, 5) художнє пов'язане з естетичним [3, с. 729]. Очевидно, що перетинання усіх зазначених моментів в творі мистецтва й дозволяє говорити про його художній зміст та рівень художньої майстерності його виконання, і основним завданням мистецтвознавчого дослідження є саме визначення присутності у творі усіх зазначених компонентів.

Однак, тут і виникають певні труднощі, пов'язані саме з виявленням вказаних властивостей, що повинні бути притаманними художньому твору, а саме:

1) при дослідженні твору далеко не завжди можна встановити джерело його виникнення, те, що стало таким джерелом для митця і, тим самим, визначити художність/нехудожність цього джерела. Дана проблема, на нашу думку, зокрема пов'язана більш з психологією процесів художньої творчості, аніж з мистецтвознавством у зв'язку з тим, що

експерт-мистецтвознавець при вирішенні питання щодо художнього рівня досліджує вже готовий, так би мовити “зроблений”, предмет, а не сам процес його виготовлення (до якого певною мірою відноситься й виникнення його задуму);

2) експерт-мистецтвознавець не може передбачити можливе сприйняття того чи іншого витвору іншою людиною (оскільки процес сприйняття знову-таки належить до компетенції психологів).

Таким чином, під час дослідженні твору мистецтва при вирішенні питання щодо його художнього значення два з п'яти компонентів, які (в ідеалі) повинні бути йому притаманні, експертом-мистецтвознавцем не розглядаються.

Отже, з п'яти компонентів при проведенні мистецтвознавчої експертизи залишаються лише три, а саме: властивість, вимога та естетична цінність. Однак існування вимоги не означає того, що дана вимога буде виконана, саме тому при дослідженні вже готового твору експерт-мистецтвознавець може лише вказати, відповідає він вимогам художнього чи ні, але вказання на відповідність/невідповідність — це вже опис властивості, притаманної даному твору. Тобто під час аналізу експертом-мистецтвознавцем встановлюється, притаманне художнє значення даному твору чи ні, завдяки чому компоненти вимоги та властивості виступають у якості одного компоненту. Однак слід зауважити, що фіксація факту властивості/невластивості художнього значення певному твору мистецтва є, по суті, висновком з мистецтвознавчого аналізу.

Як бачимо, залишається лише один компонент, на якому може бути побудований аналіз твору мистецтва щодо його художності, а саме естетична цінність, яка сама по собі не має однозначного тлумачення, що пов'язано насамперед з розвитком естетичної думки та фундаментальних принципів мистецтва.

Виходячи з даних спеціальної літератури [3, с. 176; 4, с. 34; 5, с. 467; 6, с. 337], центральним поняттям категорії естетичного є поняття прекрасного, яке разом з благом та істиною, належить до найстаріших понять культури [6, с. 337], що є важливим для остаточного визначення даної категорії, тому що саме їх цілісна єдність (блага, істини та краси) і є тим, що створює досконалий у художньому сенсі витвір мистецтва, на чому наголошував, наприклад, відомий російський філософ В.С. Соловйов, зокрема у своїй праці “Загальний сенс мистецтва” [7, с. 73–89].

Із погляду побутового мовлення (загальної лексики) [3, с. 501], і з погляду спеціально-наукового знання (власне, філософської есте-

тики) [8, с. 61–65; 9, с. 24–25], прекрасне становить собою цілісну єдність блага, істини та краси, тобто гармонійно поєднує в собі (на рівні форми та змісту) етичну, логічну та естетичну складові.

Під етичною складовою слід розуміти відповідність того чи іншого витвору мистецтва загальноприйнятим морально-етичним нормам та вимогам суспільства (наприклад, еротичне мистецтво, яке змальовує красу людського тіла, не спонукаючи негідні інстинкти).

Під логічною складовою можемо розуміти внутрішню несуперечність та послідовність розгортання та зображення певних подій у витворі мистецтва, відповідність форми змісту (наприклад, якщо картина присвячена певній історичній події, то й зображена на ній повинна бути ця історична подія), а також відповідність обраних засобів рішення того чи іншого художнього завдання обраному митцем жанру (наприклад, пейзаж, натюрморт, комедія та ін.).

Під естетичною складовою слід розуміти формально-змістовну цілісність та засіб її вираження у тому чи іншому творі, гармонійне поєднання усіх компонентів твору у єдиній цілісній системі (наприклад, послідовність викладення дій у літературі, відповідність критеріям симетрії у живопису та скульптурі та ін.).

Визначення саме цілісного поєднання зазначених компонентів і дозволяє врешті-решт визначити, чи є даний твір художнім, чи ні. Визначити ж, чи є поєднання зазначених компонентів цілісним, чи ні, можна завдяки теорії художньої цілісності М.М. Гіршмана, відповідно до якої цілісність є “повнотою буття”, яка складається з наступних компонентів: 1) “первинна єдність усіх буттєвих змістів”; 2) “їхнє відокремлення, що само по собі розвивається”; 3) “їхня глибинна неподільність” [10, с. 7; 11, с. 46], що пов’язано з тим, що “художній витвір у власній повноті є “співбуттєвим” (“событийным”) саме тому, що він являє собою кожного разу знову і знову здійснювану подію створення — споглядання — розуміння художньої цілісності” [11, с. 54], а сам “витвір мистецтва і буде “воз’єднання” ідеального та реального, нескінченного та кінцевого, свідомого та позасвідомого, доступного для пізнання та творчого — лише завдяки цьому він і може з’явитися як “особлива річ”” [11, с. 26].

Отже, художнє значення може бути визначено як унікальна та неповторна цілісна єдність етичної, логічної та естетичної складових.

Історичне значення. Виходячи з тексту Закону[1], основним критерієм може бути визнана історична цінність того чи іншого предмета, а саме його приналежність до “історичних подій, розвитку суспільства

та держави, історії науки і культури”, а також до “життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва”.

Однак, саме тут й виникають певні труднощі, пов’язані з визначенням, що саме становить історичну цінність. При дослідженні, наприклад, звичайної металевої виделки з викарбованою на її поверхні свастикою та знайденою під час археологічних пошуків на полі Сталінградської битви, слід звернути увагу на контекст існування даної виделки, тобто знайти відповідь на ціле коло питань, а саме: 1) хто був власником виделки (наприклад, генерал-фельдмаршал Паулюс або рядовий)? 2) Який хімічний склад виделки (наприклад, алюміній або дорогоцінний метал)? 3) Чи відрізняється дана виделка якимось особливостями від інших, подібних до неї? Лише за можливості вирішення подібного кола питань і можна робити висновок про наявність у даної виделки історичної цінності.

Отже, можемо стверджувати, що критеріями історичної цінності можуть виступати наступні властивості об’єкта дослідження: 1) взаємозв’язок з історичними подіями, такими як: війни, повстання, революції, підписання суспільно значущих угод та договорів (наприклад, оригінали видань універсалів Центральної Ради); 2) взаємозв’язок з видатними особистостями (наприклад, рукописи та малюнки М.В. Гоголя); 3) видатна приналежність до процесів розвитку суспільства та держави, історії науки і культури (наприклад, хазарське городище IX ст.).

Таким чином, слід зазначити, що критерії історичного значення складаються з наступних елементів: унікальності та неповторності, можливості реконструювати минуле, освітити лакуни соціальної історії, історії культури та/або науки, вказати на події або побутові моменти життя видатних особистостей, зіставити життя людей різних верств населення.

Етнографічне значення. Етнографія — це “наука про побут, традиційну матеріальну та духовну культуру народів, їхнє походження (етногенез)” [12, с. 3]. Головним предметом дослідження етнографії як науки є традиційно-побутова культура [12, с. 11]. У зв’язку з цим об’єкт може бути визначений у якості етнографічного лише за умови відображення або уособлення в ньому рис та явищ, характерних лише для побутової культури представників того або іншого етносу (наприклад: українська вишиванка або російська матрьошка).

У зв’язку з тим, що етнографія служить, у тому числі, “для розкриття етнічної й етнографічної специфіки різних форм народної художньої

творчості (вишивки, художнього ткацтва, різьби по дереву, художньої обробки металу, шкіри, гончарної майстерності, лозоплетіння, народної музики і музичних інструментів, народного театру, танцю)” [12, с. 11–12], до етнографічних можуть відноситися наступні предмети, які:

1) відображають характерний та традиційний для етносу вид занять та праці (наприклад: землеробство, рибальство, скотарство), у тому числі з опорою на особливості географічної місцевості (наприклад, степове землеробство, або степове народне будівництво, у якому використовуються для основи степові будматеріали — глина, солома, очерет, камінь і т.д.);

2) відносяться до народного одягу, оздоблення, містять елементи або зображення, характерні для народного орнаменту;

3) пов’язані з традиційними ритуальними діями та призначені для здійснення обрядових та/або культових дій, характерних для культурної традиції певного етносу;

4) пов’язані з народними промислами та іншими специфічними особливостями етносу, які відображають специфічність будівництва, народних промислів, ремесла, рукоділля (наприклад, вишивку), особливості фольклору і т.д.

Таким чином, до предметів, що мають етнографічне значення, належать унікальні та неповторні предмети, які передають або втілюють в собі особливості традиційно-побутової культури, характерної для якого-небудь етносу, та, відповідно, етнічну своєрідність народу, що відрізняє його від інших.

Наукове значення. Наука — це “соціальна інфраструктура, що формується в процесі втілення політико-юридичних, громадянських, моральних когнітивно-методологічних імперативів” [13, с. 8], яка спрямована на здобуття нових знань [14, с. 7]. Отже, це — одна з найважливіших сфер “людської життєдіяльності, яка лежить в основі розвитку сучасної цивілізації та орієнтована на отримання істинного знання відносно оточуючого світу та самої людини, яке може бути втілено на практиці” [15, с. 114].

Виходячи з вищевказаного, слід зазначити, що наука включає у себе процес наукового пізнання. Розуміючи науку таким чином та підсумовуючи викладене вище, доходимо висновку, що цінності наукового пізнання — це “об’єктивно дійсне предметне знання (факт, закон, гіпотеза, теорія) та ефективне операціональне знання (наукові методи, регулятивні принципи), які саме завдяки істинності, правильності, інформативності знаходять значимість і цінність для суспільства” [16, с. 1114]

та можуть бути втілені у процесі пізнавальної діяльності, дають можливість висувати та розвивати нові наукові концепції, сприяють науково-технічному прогресу.

Однак слід зауважити, що і мистецтвознавство, і історія, і етнографія також є науковими дисциплінами, і в даному контексті, якщо об'єкт дослідження має мистецтвознавче, історичне та/або етнографічне значення, то він також має і наукове значення.

Отже, до предметів, які мають наукове значення, належать унікальні та неповторні предмети, які також мають або мистецтвознавче, історичне та/або етнографічне значення, або які можуть бути втілені у процесі пізнавальної діяльності, дають можливість висувати та розвивати нові наукові концепції, сприяють науково-технічному прогресу.

Підсумовуючи викладене, необхідно зробити висновок про те, що:

- критерієм художнього значення є унікальна та неповторна цілісна єдність етичної, логічної та естетичної складових витвору мистецтва;
- критерієм історичного значення є унікальна та неповторна можливість реконструювати минуле, освітити лакуни соціальної історії, історії культури та/або науки, вказати на події або побутові моменти життя видатних особистостей, зіставити життя людей різних верств населення;
- критерієм етнографічного значення є унікальна та неповторна можливість передачі або втілення в собі особливостей традиційно-побутової культури, характерних для певного етносу;
- критерієм наукового значення є або мистецтвознавче, історичне та/або етнографічне значення, або унікальна та неповторна можливість втілення у процесі пізнавальної діяльності, висування та розвитку нових наукових концепцій, сприяння науково-технічному прогресу;
- для вирішення питання, чи відноситься наданий на експертизу об'єкт до категорії культурних цінностей достатня наявність однієї з зазначених властивостей досліджуваного об'єкту (художнього, історичного, етнографічного або наукового значення).

Список використаної літератури

1. Закон України "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей" від 21.09.1999 № 1068-XIV (із змінами) [Електронний ресурс] — <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1068-14/print1321459671331815> — Режим доступу: 26.03.2013;
2. Моїсєєв О., Рев'яков І. Гносеологічний зміст судово-експертної діяльності / О. Моїсєєв, І. Рев'яков // Правничий часопис Донецького університету. — Донецьк, 2007. — № 1 (17). — С. 61–67.
3. Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Т.В. Ковальова. — Х.: Фоліо, 2005. — 767 с.

4. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь. Репринт V-го издания 1899 г. / А.Д. Вейсман. — М.: Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина, 2006. — 1370 с.
5. Новая философская энциклопедия: В 4 т. Т. IV / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Научно-ред. совет: предс. В.С. Степин, заместители предс.: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. — М.: Мысль, 2010 — 736 с.
6. Новая философская энциклопедия: В 4 т. Т. III /Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Научно-ред. совет: предс. В.С. Степин, заместители предс.: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. — М.: Мысль, 2010 — 692 с.
7. Соловьев В.С. Философия искусства и литературная критика / В.С. Соловьев. — М.: Искусство, 1991. — 701 с.
8. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика: Вибрані твори / Пер. з нім. / Г.-Г. Гадамер. — К.: Юніверс, 2001. — 288 с.
9. Кант І. Естетика / Пер. з нім. Б. Гавришкова / І. Кант. — Львів: Аверс, 2007. — 360 с.
10. Гиришман М.М. Избранные статьи / М.М. Гиришман. — Донецк: ООО “Лебедь”, 1996. — 160 с.
11. Гиришман М.М. Литературное произведение: Теория художественной целостности / М.М. Гиришман. — 2-е изд., доп. — М.: Языки славянских культур, 2007. — 560 с.
12. Етнографія України / За ред. проф. С.А. Макарчука. — Вид. 2-ге, перероб. і доп. — Львів: Світ, 2004. — 520 с.
13. Философия науки и техники / Под ред. В.В. Ильина. — М.: МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2003. — 220 с.
14. Будко В.В. Философия науки / В.В. Будко. — Х.: Консум, 2005. — 268 с.
15. Общие проблемы философии науки: Словарь для аспирантов и соискателей / Сост. и общ. ред. Н.В. Бряник; отв. ред. О.Н. Дьячкова. — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2007. — 318 с.
16. Энциклопедия эпистемологии и философии науки / Сост. и общая ред. И.Т. Касавин — М.: “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2009. — 1248 с.

Резюме

Статья посвящена определению критериев художественного, исторического, этнографического и научного значений, лежащих в основе категории “культурная ценность”.

Summary

The article is devoted to the definition of the art's, historical, ethnographic and scientific values's criterions that underlie the category “the cultural value”.